

РЕКОМЕНДАЦІЙНІ ЛИСТИ ЯК ЗАСІБ ЗМІЦНЕННЯ RESPUBLICA LITERARIA (за листуванням Філіпа Меланхтона)

У статті розглядається діяльність німецького гуманіста і реформатора Філіпа Меланхтона (1497–1560) у розбудові «республіки вчених» шляхом налагодження комунікації між європейськими гуманістами, які опинилися в різних релігійних таборах. Важливим засобом комунікації в середовищі гуманістів стали рекомендаційні листи, традиція написання яких виникла в античності й була відроджена в епоху Ренесансу.

Ключові слова: рекомендаційні листи, республіка вчених, гуманізм, Реформація.

Постановка проблеми. Суперечливі й конфліктні процеси німецької Реформації були явищами багатоаспектними і безпосередньо торкалися багатьох особистостей, задіяних у церковних і культурно-освітніх сферах. Значною мірою це твердження стосується і відомого гуманіста та реформатора, а також університетського викладача Філіпа Меланхтона (1497–1560). Його релігійна і гуманістична діяльність неодноразово потрапляла у фокус спеціальних досліджень, однак деякі її аспекти ще не отримали належного висвітлення в історіографії. У даному випадку мова йдеться про комунікативну стратегію Ф. Меланхтона націлену на зміцнення і популяризацію товариства вчених-гуманістів, відомої під назвою «республіки вчених» (*respublica literaria*).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Гуманістична діяльність Ф. Меланхтона завжди користувалася стійким інтересом дослідників. Особливо це стосується західної історіографії де в останні роки вийшли з друку кілька ґрунтовних робіт присвячених гуманістично-педагогічній та релігійній діяльності Меланхтона [3, 5, 10]. Аналіз рекомендаційних листів з метою виявлення кола спілкування гуманіста здійснив німецький вчений М. Бехтольд [1]. Однак попри значну кількість робіт присвячених діяльності Ф. Меланхтона, рекомендаційні листи як важливий елемент комунікативної стратегії гуманіста у справі зміцнення і розширення кордонів товариства *respublica literaria*, на жаль, ще не стали об'єктом ретельного дослідження в сучасній історіографії.

Мета. У статті зроблена спроба виявити роль рекомендаційних листів Ф. Меланхтона в зміцненні і популяризації *respublica literaria*, уточнити місце гуманістичного листування в нівелюванні ідеологічних розбіжностей між представниками протилежних релігійних спектрів та подолання існуючої культурно-наукової ізоляції Німеччини.

Виклад основного матеріалу. Нагадаємо, що термін *respublica literaria* мав кілька значень, проте його семантичне поле все ж зафіксувалося навколо терміну «республіка вчених», члени якої в основі своєї інтелектуальної програми передбачали співдружність гуманістів з різних частин Європи і надавали перевагу не особистій комунікації, а епістолярній. Поряд з видатною особистістю Е. Роттердамського, що вважався загально визнаним главою *respublica litteraria*, були й інші мислителі, завдяки активній діяльності яких створювалися умови для розширення культурного простору республіки вчених. «Комунікативний арсенал» [3] гуманістів виявлявся у різних формах, включаючи особисті зустрічі та бесіди віч-на-віч в рамках дружніх візитів. Однак визначальною і основною формою взаємодії залишалося листування. Для сучасних дослідників гуманістичне спілкування, що виробило власні жанрові канони, правила і стиль складання листів, є невичерпним джерелом вивчення такого яскравого явища в інтелектуальному житті Західної Європи як *respublica litteraria*. Значною мірою це стосується і листування гуманіста і реформатора Ф. Меланхтона.

Основними джерелами даного дослідження є багата епістолярна спадщина Меланхтона. Однак у фокусі нашої уваги буде здебільшого лише достатньо вузький сегмент цього типу джерел, а саме – рекомендаційні листи. Зауважимо, що рекомендаційні листи, які, на жаль, ще не стали об'єктом ретельного дослідження в сучасній історіографії [1, 293], є перспективними і інформативними джерелами дослідження заявленої вище проблематики. З іншого боку, рекомендаційні листи незамінні при дослідженні рецепції античних практик, що стали в епоху конфесійних конфліктів важливим засобом пошуку компромісу та порозуміння на міжособистісному рівні. Варто також взяти до уваги, що саме ці джерела є, як визначив Е. Гофман, формою «уявлення себе у повсякденності» [3, 279] і дозволяють більш чітко

окреслити картину світу гуманіста, коло спілкування, особисті географічні та соціальні кордони комунікації, а також його роль у поширенні нової релігійності в ранньомодерній Європі.

Нагадаємо, що практика написання рекомендаційних листів склалася ще в античні часи. У середньовіччі цей жанр був частково призабутий, але його новий розквіт розпочався в Італії з поширенням гуманізму, коли завдяки пошуковій роботі Ф. Петрарки в бібліотеці собору Верони була знайдена кореспонденція Цицерона з великою кількістю рекомендаційних листів [9, 3]. Власне з Петрарки і Колюччо Салютаті, колись сухі дипломатичні формули перетворилися, без перебільшення, в літературне мистецтво. З роками була розроблена і теоретична основа цього жанру кореспонденції, а також виникли різні керівництва для складання листів – письмовники. Найбільш відомі «керівництва-письмовники» кінця XV – початку XVI ст. належать перу Е. Роттердамського [4] та іспанського гуманіста Х. Вівеса. Традиція закріпилася надовго, до XVII ст., коли письмовники під назвами «*Formulario*» і «*Segregatio*» випускались у друкованому вигляді [3, 279]. Гуманіст і реформатор, професор Віттенберзького університету Ф. Меланхтон також не залишив без уваги цей жанр [8, 182] і, судячи по залишеній ним епістолярній спадщині, розглядав його не тільки з точки зору можливостей спілкування з колегами-одновірцями, а й бачив у ньому дієвий засіб комунікації з прихильниками старої віри.

Відомо, що Ф. Меланхтон після знайомства з М. Лютером (1519 р.) перетворився на його прихильника, а незабаром молодий професор грецької мови став, по суті, провідним теологом Реформації. Ангажованість новим вченням, звичайно ж, відразу поставила Меланхтона в ідеологічну опозицію до багатьох відомих гуманістів, які хоч і ратували за внутрішньо церковну реформу, однак залишалися в лоні старої церкви й, отже, виступали проти радикальних кроків в напрямку оновлення релігійних структур та догматики.

У цьому контексті варто також згадати, що відома суперечка Еразма з Лютером про свободу волі, мала прямі наслідки для Меланхтона. Адже перебуваючи між найбільш яскравими представниками двох визначальних течій XVI століття – гуманізмом і Реформацією, Меланхтон при всій своїй толерантності не зміг уникнути негативу ідеологічної боротьби і примирити «*studia humanitatis*» і «*sola Scriptura*». Однак якщо йому і не завжди вдавалося дистанціюватися від ідеологічної конфронтації, то це не завадило протягом усього життя зберігати і підтримувати дружні зв'язки з різними ідеологічними таборами. Слід визнати, що значною мірою це вдавалося і за рахунок рекомендаційних листів. Такими листами, а вони становлять четверту частину епістолярію гуманіста, Меланхтон забезпечував своїх учнів і прихильників, коли ті в силу різних причин змушені були подорожувати як у межах Священної Римської імперії, так і за її кордонами. Кількість рекомендаційних листів вражаюча, особливо якщо враховувати, що всіх листів написаних у різні роки на сьогоднішній день нараховується близько десяти тисяч.

Рекомендаційні листи були, по суті, формулярами, які при необхідності персоналізувалися або істотно змінювали форму в залежності від обставин. Обставини, в свою чергу, залежали від посадового і соціального статусу того, до кого адресувався цей лист. Чим вище соціальне становище і авторитет отримувача, тим більше значення надавалося структурі і формальним конструкціям листа. І, навпаки, чим у більш дружніх стосунках перебували кореспонденти один з одним, тим менш формалізованим був лист. Тому в разі рекомендаційного листа добре знайомому колезі (*ad magistrum*), вступна частина могла бути зовсім короткою, не переваженою пишномовним вступом. Побіжно повідомлялося причина, чому саме цей чоловік рекомендується («*ratio*»). Далі в «*expositio*» передбачався загальний опис спонукальних причин листа. Конкретні ж причини і, найголовніше – прохання, викладалися в частині «*amplificatio*». Остання частина, «*visuocok*», містила запевнення в тому, наскільки гідною визнання є підтримка рекомендованого.

Отже, роль рекомендаційного листа – максимально допомогти рекомендованому увійти в коло наближених патрона. У рамках гуманістичної *respublica litteraria*, це була звичайна, загальноприйнята практика. Завдяки листу той, хто приймав рекомендованого, мав упевненість, що він не принесе в дім неприємностей і біди. І, навпаки, якщо щось негативне все ж траплялося, то це був удар по репутації того, хто виступав поручителем, хто видавав рекомендаційного листа. Якщо рекомендований приймався, то вчений (у цьому випадку Меланхтон), також зобов'язувався приймати учнів, і допомагати в подібних речах

своєму колезі. Власне, поряд з іншими речами це був ефективний спосіб обміну учнями, а значить і науковими досягненнями в межах *respublica litteraria*.

Як вже зазначалося, рекомендаційні листи становлять четверту частину епістолярію Меланхтона. Переважна більшість листів адресувалася респондентам в межах Священної Римської імперії німецької нації і всього лише сімдесят – за межі імперії в такі країни як Італія, Франція, Англія, Данія, Швейцарія, Польща, Литва, Угорщина. Хоча листи в інші країни складають меншість, однак заслуговує уваги факт широкої географії та різних комунікативних просторів. Адже серед респондентів ми знаходимо представників різних соціальних верств і груп: учених, правителів, релігійних діячів, які нерідко мали діаметрально протилежні релігійні переконання.

Звертає на себе увагу те, що значна частина листів створена з дотриманням класичної конструкції. Втім, більшість мають довільний виклад і оформлення (наскільки це можливо для цього типу документів). Частина рекомендаційних листів до монархів містять скорочення при зверненні, як це, наприклад, в абсолютно коротенькому листі до датського короля Крістіана III, де вісім разів зустрічається скорочення – «ЕКМ» (*Eurer Kioniglichen Majestaat – Ваша королівська величність*) [2, Bd. 6, Nr. 4257]. Частина рекомендацій мають порівняно глибоку характеристику рекомендованого, або об'ємнішу риторичну частину [7, Т. 7, Nr. 1722a]. Інші ж, навпаки, обмежуються лише одним реченням [7, Т. 10, Nr. 2824].

Рекомендаційні листи Меланхтона можна умовно розділити на п'ять типів. Перший, це прохання про стипендії та пожертву для малозабезпечених студентів, не здатних самостійно оплачувати власну освіту [7, Т. 12, Nr. 3130; *MBW*. 7, Т. 13, Nr. 3657; 7, Nr. 4629]. Другий – рекомендації на студентів, які прагнуть отримати освіту в іншій країні, або які виявили бажання навчатися у конкретного викладача. Третій тип рекомендацій – рекомендації суспільно-релігійним діячам, які здійснювали поїздки з дипломатичними завданнями як, наприклад, у випадку з Ф. Бурхардсом, який прибув до двору короля Англії Генріха VIII для вирішення проблем релігійного і політичного характеру [7, Т. 8, Nr. 2188]. Четверта група, це рекомендації пов'язані з призначеннями на посади. Такі рекомендації, а скоріше їх можна назвати побажаннями або проханнями, надавалися як в межах імперії, так і за кордон [7, Nr. 5179; 7, Т. 1, Nr. 149]. П'яту групу рекомендаційних листів, яка є найбільш важливою для нашого дослідження, складають ті епістоли, що адресувалися виключно колегам гуманістам.

Розглянемо більш детально один з листів, що умовно належить до п'ятої групи. У 1543 р. Меланхтон забезпечив рекомендаційним листом свого улюбленого учня М. Іренеуса (*Matthaeus Irenaeus*) [5, 249–251], який спочатку здобував освіту у Віттенберзі, а в подальшому навчався в університетах Тюбінгена і Лейпціга. Пізніше як доктор права Іренеус займався юриспруденцією при імперському апеляційному суді в Шпесері. Перед своєю поїздкою до Венеції Матеус отримав рекомендаційний лист до відомого італійського гуманіста Йоганна Баптиста Ігнатія (*Johannes Baptista Egnatius*, 1472–1553). Зауважимо, що Й. Баптист належав до парафіян католицької церкви. Однак цей факт не став перешкодою для спілкування.

За своєю структурою лист дещо відрізняється від традиційної гуманістичної практики складання рекомендації. Перші речення листа не стосуються особи рекомендованого, але містять критичну оцінку політичної та релігійної ситуації в Німеччині. В очах Меланхтона поточний стан речей вкладався в такі визначення як «безлад» (*Wirren*) [5, 249], «катастрофічні зміни» [5, 249] (*schicksalhaften Veranderungen*) при яких «не існує місця науці» [5, 249]. Критичний стан Німеччини, на думку Меланхтона, значною мірою пов'язаний з тим, що наука не в змозі вижити в середовищі такого жадливого народу як німці (*in unseger so schrecklichen Nation*) [5, 249]. Проте і в цих трагічних обставин, як каже Меланхтон, молоді необхідно «залишатися мужніми в такі сумні часи і намагатися зберегти науки й освіту» [5, 249]. Зауважимо, що песимістична оцінка існуючого стану речей викликаного Реформацією звучить досить дивно, як для публічного виступу ведучого реформатора, але цілком зрозуміла з позиції гуманіста, який турбується за розширення *respublica litteraria*. З іншого боку, думається, не було б помилкою вважати вельми жорстку оцінку на адресу Німеччини і свого народу не більше ніж певною риторичною фігурою, тактикою «протиставлення», покликаною викликати співчуття і бажання допомогти. Як власне і сталося, якщо розглянути подальшу долю М. Іренеуса.

Після більш ніж критичного вступу з критикою своєї батьківщини особливо контрастно звучить похвала на адресу Італії, яку гуманіст вважає «єдиною вчителькою всіх народів у

Європі». Нагадаємо, що ідеалізація Італії і вияв пошани до її вільних містян – певний топос у працях Меланхтона, що зустрічається не тільки в листах адресованих, власне, до італійських гуманістів. У відомій промові з приводу відкриття нової школи в Нюрнберзі (1526 р.), Меланхтон пов'язав ренесанс науки з громадянською свідомістю флорентійців, їх благородством, виявленим в тому, що вони, підтримавши грецьких вчених, змушених емігрувати до Італії, врятували науки для людства. Гуманіст стверджує, що якби Флоренція залишилася байдужою осторонь, то з втратою Греції, людство втратило б грецьку мову і науку [5, Bd. 1, 101]. Але якщо в згадуваній промові Меланхтон звеличував гідність лише флорентійців, то в листі-рекомендації компліментарні межі поширюються на всю Італію. В історичних паралелях Меланхтон уподібнював інтелектуальні заслуги Італії загально визнаним діям древніх афінян: «Як Перікл, слідом за Фулідом, афінян називав наставниками Греції, то ще більшою мірою це стосується Італії, яка впродовж багатьох століть залишалася єдиною батьківщиною наук і єдиною вчителькою всіх народів в Європі». Визнання незаперечної переваги італійських громадян у процесі інтелектуалізації Європи, підводить до, мабуть, найголовнішої ідеї листа і вельми важливого для Меланхтона завдання – інтегрування хоч і «so schrecklichen Nation», але такої дорогої серцю гуманіста Німеччини в культурний простір *respublica literaria*. «А тому я найбільш гаряче сприяю бажанням тих студентів, які прагнуть слухати найосвіченіших мужів у Вас на батьківщині, з тим, щоб потім направляти до своєї вітчизни невеликі струмочки освіти з Ваших джерел» [5, 250].

Після викладу причини написання листа Меланхтон висловлює свою глибоку повагу Йогану Баптисту Ігнатію, звертаючись до нього як до людини «яка виділяється не тільки ерудицією, а й в *humanitate* найбільш освіченої нації» і додає, що «ми вшановуємо Вас як мудрого радника за вашу освіченість і вік» [5, 250]. Шанобливі слова на адресу відомого вченого передують самій рекомендації і характеристиці М. Іренеуса. Насамперед Меланхтон просить Ігнатія прийняти молоду людину у своє коло і надати йому заступництво на підставі даного листа. Далі Меланхтон характеризує Матеуса вказує на його людські якості і освіченість: «Після того, як Ви з ним познайомитеся, то Ви приймете його і серцем своїм, на підставі Вашої чудової людяності, а також його добродетельності та знань багатьох прекрасних мистецтв» [5, 250].

Не залишилося поза за увагою і коло інтересів Матеуса. Цей аспект Меланхтон подає суто як гуманіст, звернувши увагу на схильності молодого студента до тих областей знання, де є філософський компонент і те, що Матеус присвятив себе вивченню юриспруденції, Меланхтон сповіщає і про очікування останнього в задоволенні етико-моральних потреб, адже до Італії він прагне не стільки заради слухання юридичних диспуацій, скільки через бажання повчитися на сократичних промовах знаменитого вчителя «і очікує що вони (промови) допоможуть йому вести правильне життя». Вельми цікавою виглядає заключна частина листа, оскільки в ній Меланхтон репрезентує і себе, кажучи, що Матеус – свідчення його, Меланхтона, поваги. «Я полюбив ваше ім'я ще 30 років тому, коли був ще хлопчиком і коли з'явилися ваші примітки (*annotationes*). І як ви можете самі переконатися, ця повага не згасає. Тому я також відрекомендовую вам себе самого» [5, 250]. Здається, не буде перебільшенням сказати, що в даному випадку Меланхтон використовує привід, поїздки Матеуса до Італії, ще й для того, щоб збагатити своє власне коло спілкування, а в більш широкому вимірі – істотно розширити межі республіки вчених.

Висновки. Підводячи підсумки, слід зазначити, що переосмисленні та адаптовані античні традиції написання рекомендаційних листів стали ефективним засобом комунікативної стратегії Ф. Меланхтона. Розширення гуманістичного кола спілкування об'єднувало вчених різних країн і, долаючи культурну та наукову ізоляваність, сприяла інституціоналізації наукової діяльності в Європі. З іншого боку цілеспрямована діяльність Меланхтона по зміцненню *respublica literaria*, стала важливим фактором для подолання ідеологічних розбіжностей між релігійними рухами і досягнення ефективного спілкування з представниками різних ідеологічних спектрів.

Список використаної літератури

1. Bechtold M. Zwischen Humanismus und Reformation. Die europäische Dimension der Empfehlungsschreiben Philipp Melanchthons / M. Bechtold // Philipp Melanchthon. Lehrer Deutschlands, Reformator Europas. – Leipzig, 2011. – Bd. 13. – 422 s.

2. Corpus Reformatorum. – Halis Saxorum, 1834–1860. – Vol. 1–28.
3. Берк П. Антропология итальянского Возрождения / П. Берк // Одиссей. Человек в истории. 1993. – М., 1994. – С. 272–283.
4. Erasmus von Rotterdam. De conscribendis epistolis / Erasmus von Rotterdam // Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami. – Amsterdam, 1971. – S. 153–579.
5. Melanchthon deutsch. Schule und Universitat, Philosophie, Geschichte und Politik / Ph. Melanchthon. – Leipzig, 2010. – Bd. 3. – 311 s.
6. Melanchthon Ph. Brief an Johannes Baptista Egnatius 1543 August 1543 / Ph. Melanchthon // Melanchthon deutsch. Schule und Universitdt, Philosophie, Geschichte und Politik. – Leipzig, 2010. – В. 3. – S. 250.
7. Melanchthons Briefwechsel. Kritische und kommentierte Gesamtausgabe. – Stuttgart, 1977. – 2013. – Bd. 1–15.
8. Melanchthon Ph. Dispositiones rhetoricae 1553. Philologische Schriften / Ph. Melanchthon // Supplementa Melanchthoniana. – Leipzig, 1911. – Т. 1–2. – 189 s.
9. Viertel A. Die Wiederauffindung von Ciceros Briefen durch Petrarca. Eine philologischkritische Untersuchung 8 A. Viertel. – Königsberg, 1879. – 45 s.
10. Kuporka N. Philipp Melanchthon : Wissenschaft und Gesellschaft 8 N. Kuporka. – Tübingen, 2002. – 143 s.

Одержано редакцією 26.11.2014

Прийнято до публікації 25.12.2014

Аннотация. *Котляров П.Н. Рекомендательные письма как средство укрепления respublica literaria (по переписке Филиппа Меланхтона). В статье рассматривается деятельность немецкого гуманиста и реформатора Филиппа Меланхтона (1497–1560) в расширении границ «республики ученых» путем налаживания коммуникации между гуманистами из разных религиозных лагерей. Важным средством коммуникации в среде гуманистов стали рекомендательные письма, традиция написаний которых возникла в античности и была возрождена в эпоху Ренессанса.*

Ключевые слова: *рекомендательные письма, республика ученых, гуманизм, Реформация.*

Summary. *P. Kotliarov. Letters of introduction as means of the respublica literaria's consolidation (based on the Philip Melanchthon's correspondence). The author analyzed the activities of the German humanist and reformer Philip Melanchthon (1497–1560) and his role in strengthening and building up the «Republic of letters» by establishing communication between European humanists, who have found themselves in various religious camps. Important means of communication among the humanists were letters: this epistolary tradition, which originated in antiquity, was revived during the Renaissance times. P. Melanchthon gave special consideration to this type of communication that allows overcoming cultural and scientific isolation of some regions of Europe, and which has become an important factor to overcome ideological differences between antagonistic religious movements and achieve effective communication between various ideological spectrums. Through letters of introduction were also opening up some opportunities of student exchange, that expanded scientific knowledge and the borders of the Republic of scholars. The focus of the study is given to letters of introduction written by P.Melanchthon to Italian humanist Johannes Baptista Ignatius (Johannes Baptista Egnatius, 1472–1553).*

Key words: *letters of introduction, republic of letters, Humanism, the Reformation.*

УДК 94(477.51)“19”:061

О. З. Силка

СІЛЬСЬКІ СТАТУТНІ ГРОМАДСЬКІ ТОВАРИСТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ВІДОБРАЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НА СТОРІНКАХ «ВЕСТНИКА ХОРОЛЬСЬКОГО ОБЩЕСТВА СЕЛЬСЬКОГО ХОЗЯЙСТВА»

Громадські статутні сільськогосподарські товариства розглядаються нами як одна із форм громадської діяльності в аграрній сфері. Така активність, у свою чергу, є ознакою громадянського суспільства, процес формування якого відбувався в Російській імперії на початку ХХ ст., й відповідно, в Україні. Видання повітових товариств сільського господарства є важливим інформативним джерелом щодо розуміння історії сільських громадських об'єднань. Опубліковані матеріали на сторінках «Вестника Хорольского общества сельского хозяйства» лише частково забезпечують наші знання про стан (у кількісному та якісному вимірах) мережі статутних сільських товариств, і, зокрема, сільськогосподарських, які діяли у період Першої світової війни.

Ключові слова: *громадянське суспільство, сільська громадська ініціатива, українське село.*